

MOLNÁR ANTAL

A hódoltság francia szemmel

Louis Deshayes, baron de Courmenin utazása
Konstantinápolyba és a Szentföldre (1621)

Útleírások a hódoltságról: egy forrástípus „viszontagságai”

A magyarországi hódoltság kutatásának forrásbázisa az elmúlt fél évszázadban nagyon jelentős mértékben kibővült, ennek során az egyes dokumentum-típusok hol előtérbe kerültek, hol pedig háttérbe szorultak. Régebbi történelmünk talán egyik korszaka sem kecsegtetett annyi új felfedezéssel, mint éppen a megszállt területek históriája. Az 1940-es, majd az 1960-as évektől kezdve a török adóösszeírások szisztematikus feltárása, az 1970-es években a magyar (vármegyei és családi) levéltári anyag feldolgozása, az 1980-as évek végétől a missziós dokumentumok felfedezése, legújabban pedig a szultáni tanács jegyzőkönyveinek publikálása nemcsak finomította a már megrajzolt képet, hanem általában teljesen új aspektusokkal is kiegészítette azt. A perspektíva folyamatos (olykor szinte forradalmi) tágulásának „vesztese” pedig a korábban legáltalánosabban használt forrástípus, az útleírás lett.

Pedig a 20. század elején még az úti beszámolók szolgálták a hódoltsági táj és nép megismerésének elsődleges forrásául. „Az utazó, kit hivatalának keserves kötelességei Magyarország területén visznek át a XVI. vagy a XVII. században, ha még oly közömbös is lelkében a magyar sors iránt, sajnálkozás nélkül nem tudja megtenni útját. Diplomatak és hadvezérek csakúgy, mint kíséretükben járó papok és orvosok megdöbbenve észlelik a pusztulás szörnyű mértékét, melynek benyomásától nem tudnak szabadulni. Az az ország, amely Mohács előtt paradicsomnak tűnt fel az idegenek előtt, a török hódítás századaiban csak sajnálkozás tárgya: elpusztult, tönkretett vidék, melyet az utas nem egyszer temetőnek nevez.” Ezekkel a mondatokkal kezdi Szekfű Gyula híressé vált ismertetését a magyar földnek a török hódítást követő végletes pusztulásáról, amelynek fő forrásául az útleírások, elsősorban az akkor nemrég napvilágot látott Dernschwam-féle beszámoló szolgált.¹ A totális pusztulás Szekfű által élénk színekkel ecsetelt

¹ *Szekfű Gyula: Magyar történet. A tizenhetedik század.* Bp. é. n. (*Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar történet V.*) 5–13. Dernschwam naplójának magyar fordítása: *Hans Dernschwam: Erdély, Besztercebánya, törökországi útinapló.* Közreadja: Tardy Lajos. Bp. 1984. (Bibliotheca Historica). Az eredeti kiadás: *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55).* Nach der Urschrift im Fugger-Archiv herausgegeben und erläutert von Franz Babinger. München–Leipzig, 1923.

képét aztán a későbbi történetírás, elsősorban a török adóösszeírások segítségével alaposan megcáfolta, rámutatva mindenekelőtt arra a módszertani hibára, amelyet a történetíró-fejedelem az útleírások felhasználásánál elkövetett. A Buda–Belgrád hadi út mentén haladó követségek értelemszerűen látták – egyébként leginkább a Dunán haladó hajóikból, vagyis igencsak felületes benyomások alapján – pusztaságnak és elvadult sivatagnak a hadsereg vonulási útvonalát, ez a kép viszont aligha általánosítható az egész megszállt országrészre.²

Szekfű szintézisének népszerűsége, illetve az értelmezésével szemben megfogalmazott szakmai kritika ugyanilyen sajátos kettősséggel hatott vissza a forrásaira is. Míg a szakkutatás az útleírások értékét erősen kétségbe vonva mind kevésbé vizsgálta ezt a forrástípust,³ addig a nagyközönség számára – miként évszázadokkal korábban – továbbra is ezek a beszámolók maradtak a török alatti viszonyok megismerésének elsődleges dokumentumai.⁴ Szekfű már az 1930-as években arra panaszkodott, hogy „sajnos ezen útleírásoknak sem komoly bibliográfiája nincs, még kevésbé kritikai feldolgozása”.⁵ S hogy a helyzet az elmúlt évtizedek alatt sem változott sokat, arról Szakály Ferenc néhány esztendővel ezelőtt papírra vetett gondolatai árulkodnak.⁶ A műfaj irányában megnyilvánuló hazai érdektelenséget bizonyára több tényező is befolyásolja: a korlátozott földrajzi hatókör, vagyis a Bécs–Buda–Belgrád (általában vízi) útvonal mellett a szűkszavú megfigyelések egymástól kölcsönzött, topikus jellege sem motiválta a hódoltság viszonyait vizsgáló történészeket a forrástípus szisztematikus vizsgálatára.⁷ Így a két antológiát⁸ és a néhány fordí-

2 Jó historiográfiái áttekintés a kérdésről: *H. Németh István*: Háború és népesség a kora újkori Magyarországon (16–17. század). In: *Történeti Demográfiái Évkönyv 2001*. Szerk. Faragó Tamás–Óri Péter. Bp. 2001. 129–141.

3 Az útleírásoknak az oszmanisztikában a „defterológia” hatására bekövetkezett ideiglenes „árfolyamcsökkenésére” utal *Hazai György* is a 17. jegyzetben idézett, *Leder*-féle bibliográfiához írott előszavában.

4 *Haraszi Sándor–Pethő Tibor*: Útikalandok a régi Magyarországon. Bp. 1963. (Útikalandok 41.) 75–156.; *Antalfy Gyula*: Így utaztunk hajdanában. Bp. 1975. (Utazások a múltban és a jelenben) 111–205.; *Tardy Lajos*: Régi hírünk a világban. Bp. 1979. 61–151.; *Uő*: Régi feljegyzések Magyarországról. Bp. 1982. 32–89.

5 *Szekfű Gy.*: i. m. V. 395.

6 „Már éppen itt volna az ideje gondosan kiértékelni a Duna menti útleírások földrajzi, néprajzi és történeti stb. hozadékát. A várható eredményekből annyit bizást megelőlegezhetünk, hogy ezek az útleírások – legyenek bárminő színvonalúak – tartották fenn Nyugat-Európában Magyarország mint geográfiai egység emlékezetét, s ilyenként Oláh Miklós és társai külhoni folytatóinak is minősíthetnők őket.” *Szakály Ferenc*: A magyar és dáciai Simplicissimusról – szélesebb művelődéstörténeti keretben. In: *Daniel Speer*: Magyar Simplicissimus. Miskolc, 1998. (Felsőmagyarországi Minerva) 222.

7 Az utazások szisztematikus helytörténeti vizsgálatára ritka példa: *Szakály Ferenc*: A mohácsi csatától a szatmári békekötésig 1526–1711. In: Tolna mezőváros monográfiája. Szerk. Glósz József–V. Kápolnás Mária. Tolna, 1992. 97–100., 153–155. Legújabbban az oszmán–török építészet jellegzetes emlékeinek, a fürdőknek a topográfiájához aknázza ki az úti beszámolókat *Sudár Balázs*: Baths in Ottoman Hungary. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 57(2004) 391–437.

8 *Szamota István*: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054–1717. Bp. 1891.; *Tardy Lajos*: Rabok, követek, kalmárok az Oszmán Birodalomban. Bp. 1977. (Nemzeti Könyvtár).

tást⁹ leszámítva igazából ma sincsen tudományosan értékelhető, kritikai feldolgozásunk (sőt akár teljességre törekvő bibliográfiánk sem)¹⁰ a hódolt Magyarországot bemutató, elsősorban a császári követjárásokhoz köthető útleírásokról.

Pedig a kutatónak ezen a téren nem kellene járatlan utakat taposnia. Részben az európai diplomáciatörténet¹¹ és az utazások története,¹² részben pedig a szintén érintett balkáni országok kutatása¹³ számos jelentős eredménnyel gazdagította a Magyarországon is megforduló utazókról szerezhető ismereteinket.

-
- 9 A fentebb említettek kivül: *Hermann Egyed*: Budáról Belgrádba. Ottendorff Henrik képes útleírása. Pécs, 1943. (Tolna Vármegye Múltjából 7.); Mitrovicei Vratislav Vencel viszontagságai. Bratislava, 1982.; Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai. Ford., sajtó alá rend. Kovács József László–Fenyvesi László. Bp. 1986.; *Maximilian Brandstetter*: Utazás Konstantinápolyba 1608–1609. Bp. 2001. (Kronosz Könyvek 6.). A 17. századi Magyarország-ismeret egyik alapvető forrása szintén hozzáférhető magyar fordításban: *Martinus Zeiler*: A magyar királyság leírása. Utószó: G. Etényi Nóra. Szekszárd, 1997.
- 10 Ezt a hiányt csak enyhíti, de semmiképpen sem pótolja Kovács József László könyvészeti összeállítása: Ungnád Dávid i. m. 264–273.
- 11 *Karl Tephly*: Kaiserliche Gesandtschaften ans Goldene Horn. Stuttgart, 1968. (Bibliothek Klassischer Reiseberichte). A felhasználott útleírások bibliográfiája: 451–464.
- 12 Az utazási irodalom iránt az elmúlt évtizedekben megnövekedett szakmai érdeklődésre, további bibliográfiával: *Kulcsár Krisztina*: 18. századi német utazók Magyarországon (1740–1785). *Sic itur ad astra* 7(1996) 1–3. sz. 83–113. (különösen: 83–91.). A számos, elsősorban módszertanilag értékelhető tanulmánykötetből itt csak kettőre hívom fel a figyelmet: *Reiseberichten als Quellen europäischer Kulturgeschichte. Aufgaben und Möglichkeiten der historischen Reiseforschung*. Hrsg. Antoni Maczak–Hans Jürgen Teutenberg. Wolfenbüttel, 1982. (Wolfenbütteler Forschungen 21.); *Voyager à la Renaissance. Actes du colloque de Tours 30 juin–13 juillet 1983*. Sous la direction de Jean Ceard–Jean-Claude Margolin. Paris, 1987. A tanulmány kéziratának lezárása után jelent meg a Korall. Társadalomtörténeti Folyóirat utazástörténeti tematikus száma, igen hasznos módszertani áttekintésekkel és esettanulmányokkal: 7(2006) 26. sz. A kora újkori utazásokról igen hasznos monográfia: *Antoni Maczak*: *Viaggi i viaggiatori nell’Europa moderna*. Bari, 1994. Az útleírásnak mint forrástípusnak a beillesztése az oszmanisztika forrásai közé: *Suraiya Faroghi*: *Approaching Ottoman History. An Introduction to the Sources*. Cambridge, 1999. 110–143.
- 13 Az alább idézett szerb és bolgár kiadványok mellett itt egy régi, de a magyar kutatásban ritkán használt horvát összeállítást említek: *Petar Matković*: *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. veka*. *Rad JAZU* 49(1879) 103–164. (Felix Petančić: 1513); 56(1881) 141–232. (Benedikt Kuripešić: 1530, Leonard Nogarol: 1532, Benedetto Ramberti: 1534); 62(1882) 45–133. (Corneille Duplicius de Schepper: 1533–1534, Jean Chesneau: 1547, Catharin Zen: 1550); 71(1884) 1–60. (Verancsics Antal: 1553); 84(1887) 43–99. (Melchior Seydlitz: 1556–1559, névtelen beszámoló Velence–Konstantinápoly: 1559–1560, Jakob Betzek: 1564–1573); 100(1890) 65–168. (Marco Antonio Pigafetta és Verancsics második követsége: 1567); 105(1891) 142–201. (E.[rasm] Otvinovski: 1557, Andrej Taranowski: 1569); 112(1892) 153–243. (Karl Rym: 1571, Ungnád Dávid: 1572); 116(1893) 1–112. (Stefan Gerlach, Salamon Schweiger: 1573–1578, Joachim Sinzendorf: 1577); 124(1895) 1–102. (velencei követségek útinaplói 1573–1580); 129(1896) 1–89. (Henrik Porš: 1579, Andreas Wolf és Levyn Rym: 1583, Melchior Besolt: 1584); 130(1897) 86–181. (Jacques Bongars: 1585, Mitrovicei Vratislav: 1591, Andreas Wenner: 1616); 136(1898) 1–96. (Giuseppe Rosaccio: 1598, Matthias Quad: 1600, Lorenzo Bernardo: 1591, Trifon Korobejnikov: 1593, Joris van der Does: 1597–1598). Eredetiben is közreadta Zen és Pigafetta útleírását: *Uő*: *Dva talijanska putopisa po balkanskom poluotoku iz XVI. veka*. *Starine JAZU* 10(1878) 201–258.; *Uő*: *Putopis Marka Antuna Pigafette u Carigrad od god. 1567*. *Starine JAZU* 22(1890) 68–194.

A Habsburg keleti diplomácia történetének feltárása során vált egyértelművé, hogy a császári követségek utazásáról készült beszámolók Délkelet-Európa török kori topográfiájának, művelődés- és mentalitástörténetének, és különösen a mindennapok históriájának nélkülözhetetlen, ugyanakkor az átvételek és kölcsönhatások miatt csak szisztematikus formában kiaknázható forrásanyagát jelentik.¹⁴ Ennek érdekében több útleírás is napvilágot látott, kritikai kiadás vagy reprint formájában,¹⁵ elkészült a Buda–Konstantinápoly útvonal helyrajza,¹⁶ sőt 1600-ig rendelkezésünkre áll az Oszmán Birodalomban megfordult utazók teljességre törekvő inventáriuma.¹⁷

A 16–17. századi magyarországi útleírások zöme a császári követségek átvonulásához köthető. Legtöbbször a kíséret valamelyik tagja: egy írnok, orvos vagy lelkész vetette papírra élményeit, általában bőven merítve a korábbi utazási irodalom kliséiből. A műfaj termékeinek futólagos áttekintése is egyértelművé teszi: mind az Oszmán Birodalomra vonatkozó megállapításokban, mind pedig az útvonal látványosságainak bemutatásában számos tartalmi egyezés, átvétel, és főleg tematikai meghatározottság figyelhető meg.¹⁸ Ez az irodalom zömmel né-

14 *Karl Nehring*: Kaiserliche Gesandtschaftsberichte und Finalrelationen aus Konstantinopel als Quelle zur Geschichte Südosteuropas im 16. und 17. Jahrhundert. In: Les documents diplomatiques. Importante source des études balkaniques. Actes de la Conférence scientifique internationale Tutzing–Munich, 4–6 mai 1986. Cura red. Maria Guercio. Roma, 1988. (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Saggi 9.) 145–150.

15 Ezek bibliográfiája: *Karl Nehring*: Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606). München, 1983. (Südosteuropäische Arbeiten 78.) 209–223. passim.

16 *Konstantin Jireček*: Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Eine historisch-geographische Studie. Prag, 1877. (reprintje: Amsterdam, 1967.); *Olga Zirojević*: Carigradski drum od Beograda do Sofije (1459–1683). Zbornik Istorijskog muzeja Srbije 7(1970) 3–195.; *Uő*: Carigradski drum od Beograda do Budima u XVI i XVII veku. Novi Sad, 1976. (Institut za izučavanje istorije Vojvodine. Monografije 14.); *Uő*: Zur historischen Topographie der Heerstrasse nach Constantinopel zur Zeit der osmanischen Herrschaft. Etudes Balkaniques 34(1987) 1. sz. 81–106., 34(1987) 2. sz. 46–64.; *Karl Nehring*: Iter Constantinopolitanum. Ein Ortsnamenverzeichnis zu den kaiserlichen Gesandtschaftsreisen an die Ottomanische Pforte 1530–1618. München, 1984. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München C/17.)

17 *Stéphane Yerasimos*: Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe–XVIe siècles). Bibliographie, itinéraires et inventaire des lieux habités. Ankara, 1991. (Conseil Suprême D'Atatürk pour Culture, Langue et Histoire. Publications de la Société Turque D'Histoire VII/117.); *Irmgard Leder*: Nachrichten über die Osmanen und ihre Vorfahren in Reise- und Kriegsberichten. Analytische Bibliographie mit Standortnachweisen 1095–1600. Bp. 2005. (Bibliotheca Orientalis Hungarica XLIX.)

18 Az eredetiség és az átvételek egymásba fonódására, az egymás szövegeiből építkező útleírások elemzési nehézségeire legújabbán fontos észrevételeket tett *S. Katalin Németh*: Fiktionalität und Realität in den deutschen Ungarnbeschreibungen des 17. Jahrhunderts. In: Das Ungarnbild in der deutschen Literatur der frühen Neuzeit. Der Ungarische oder Dacianische Simplicissimus im Kontext barocker Reiseerzählungen und Simpliziaden. Hrsg. Dieter Breuer–Gábor Tüskés. Bern, 2005. 55–76.

met nyelvű, és a török kérdés iránt a legnagyobb érdeklődést mutató osztrák-német olvasóközönség kíváncsiságának kielégítését szolgálta.¹⁹ Joggal állapította meg Szakály Ferenc idézett utószavában: „A buda–belgrádi út (és folytatásának) leírása, mondhatni, német műfajjá lett.”²⁰ Ezért is tarthat számot a fokozottabb érdeklődésre, ha ezen az útvonalon nem császári szolgálatban álló diplomaták és kíséretük, hanem más nemzetiségű európai utazó ment végig. A legismertebb ezek közül Edward Brown angol orvos – a korabeli útleírások közül több szempontból is kiemelkedő – beszámolója,²¹ de nagyon izgalmas a kereskedőnek öltözött kém, Atanasio Georgiceo jelentése,²² és érdekes az útvonalon a 16–17. században áthaladó egyetlen francia követséghez kapcsolódó, az alábbiakban bemutatott útirajz is.²³

Francia utazók Délkelet-Európában

A franciák már csak a távolság és a külpolitikai preferenciák miatt sem voltak túlzottan gyakori vendégek Magyarországon. A középkorban főleg a Szentföld felé tartó zarándokok, keresztesek, később pedig a balkáni törökellenes hadjáratokban részt vevő katonák, illetve a Közép-Európába küldött diplomaták számoltak be magyarországi élményeikről.²⁴ A 15. század második felétől majd másfél századon át az egyébként sem sűrű utazások száma tovább csökkent: a török háborúk okozta bizonytalanság mellett ennek elsődleges oka Franciaország 16. századi válsága: a vallásháborúk jelentősen gyengítették az ország kül-

19 A török kérdésnek a német közvéleményben betöltött szerepére ld. a kérdéskör további bőséges irodalmával: *G. Etényi Nóra*: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Bp. 2003. 63–85.

20 *Szakály F.*: A magyar és dáciai Simplicissimusról i. m. 221.

21 Útleírásának reprintje: *Edward Brown*: A Brief Account of some Travels in Hungaria, Servia... London, 1673. Hrsg. von Karl Nehring. München, 1975. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München C/2.); részletfordítások: *Szamota I.*: i. m. 290–425.; *Gömöri György*: Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737). Bp. 1994. 64–74.

22 A jelentés kiadásai: *M. V. Batinić*: Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti. *Starine JAZU* 17(1885) 116–149.; *István György Tóth*: A spy's report about Turkish-occupied Hungary and Bosnia in 1626. The journey of the Dalmatian humanist Athanasio Georgiceo. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 51(1998) 185–218. Magyarországi részének ismertetése és fordítása: *Tóth István György*: Athanasio Georgiceo álruhás császári megbízott útleírása a magyarországi török hódoltságról, 1626-ból. *Századok* 132(1998) 837–858.

23 Természetesen találunk flamandokat vagy franciákat a császári követségek kíséretében, közülük a leghíresebb Ogier Ghiselin de Busbecq volt, de említhetjük a Karl Rym követ mellett utazó Jacques de Bracle máig kéziratban levő leírását is (1570). *S. Yerasimos*: i. m. 239–242., 286–287.

24 *Birkás Géza*: Francia utazók Magyarországon. Szeged, 1948. (*Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Philologica XVI. Series Nova II.*) 7–55.; *Csernus Sándor*: A XV. századi francia útleírások Magyarország-képe. In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. II. Szerk. Békési Imre–Jankovics József–Kósa László–Nyerges Judit. Szeged, 1993. 1006–1019.

politikai expanzióját, ezzel együtt a keleti orientációját is.²⁵ A 16. század második felében a követségek számának csökkenésével ritkulnak az utazások is. Ráadásul a franciák az egész időszakban csak kivételes esetben választották a „középső” vagy „császári” utat, földrajzi és politikai okokból is sokkal jobban kedvelték a tengert és a görög szigetvilágot, illetve a Velencéből vagy Raguzából kiinduló, Dalmácián és Bosznián át vezető útirányt.²⁶

A 17. század több, egymással szorosan összefüggő változást eredményezett a franciák keleti politikájának és ezzel együtt jelenlétének hangsúlyában.²⁷ A megerősödő francia monarchia számára politikai és gazdasági szempontból is egyre fontosabb lett az oszmán kapcsolat, ennek legitimitációja és a francia „*grandeur*” vallási–reprezentációs megjelenítése érdekében a legkeresztényebb uralkodók nagy hangsúlyt fektettek az Oszmán Birodalom katolikusainak védelmére. A török uralom alatt élő keresztények politikai és anyagi támogatása a konstantinápolyi francia követségek egyik elsődleges célkitűzése lett, nem függetlenül természetesen a keleti diplomáciában is jelen levő nemzetközi rivalizálástól, illetve a francia kereskedelmi érdekek hatékony biztosításától.²⁸ A diplomáciai jelenlét erősödése és a francia–oszmán közeledés mellett egy másik, ezzel látszólag ellentétes folyamatnak is tanúi lehetünk.²⁹ Az Oszmán Birodalommal foglalkozó úti beszámolók, követjelentések és politikai iratok állandó témájává vált a birodalom hanyatlása, ennek minden katonai, pénzügyi és társadalmi kísé-
rőjelenségével egyetemben. Bár a mai kutatások a „hanyatlás” kérdését sokkal árnyaltabban kezelik,³⁰ a nyugati kortársak a birodalom helyzetét forrásaink szinte teljeseen egybecsengő tanúsága szerint mégis így látták. Ennek következté-

25 Az oszmán birodalomban a 16. században megfordult francia utazók itineráriuma: *S. Yerasimos*: i. m. 93–440. passim. A magyar szempontból legjelentősebb 16. századi francia útleírás: Pierre Lescaplier utazása Erdélybe [1574]. Közreadja: Benda Kálmán–Tardy Lajos. Bp. 1982.

26 A Nyugat-Európából Konstantinápoly felé tartó útirányokat bemutatja: *S. Yerasimos*: i. m. 23–57. A Balkán-félszigeten megfordult francia utazókról több jó válogatás és feldolgozás áll a rendelkezésünkre: *Radovan Samardžić*: Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika XVI–XVII vek. Beograd, 1961. (Grada za istoriju Beograda); *Bistra A. Cvetkova*: Frenski pätepisi za Balkanite XV–XVIII v. Sofija, 1975. (Čuzdi pätepisi za Balkanite); *Midhat Šamić*: Les voyageurs français en Bosnie à la fin du XVIIIe siècle et au début du XIXe et le pays tel qu'ils l'ont vu. Paris, 1960. 24–48.

27 Erről a kérdésről legújabban, bőséges irodalommal: *Kerekes Dóra*: Egy francia megfigyelő feljegyzései a nagyharsányi csatáról. *Sic itur ad astra* 12(2001) 1–2. sz. 87–118. (különösen: 88–93.).

28 *Bernard Heyberger*: Les chrétiens du Proche-Orient au temps de la réforme catholique. (Syrie, Liban, Palestine, XVIIe–XVIIIe siècles). Rome, 1994. (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 284.) 241–252.

29 A kapcsolatok ellentmondásaira: *Michael Hochedlinger*: Die französisch-osmanische „Freundschaft” 1525–1792. Element antihabsburgischer Politik, Gleichgewichtsinstrument, Prestigeunternehmung – Aufriss eines Problems. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 102(1994) 108–164. (igen jó annotált bibliográfiával: 138–164.).

30 Vö. pl. *Frédéric Hitzel*: L'Empire Ottoman. XVe–XVIIe siècles. Paris, 2001. (Guide Belles Lettres des Civilisations) 29–32. és legújabban kitűnő historiográfiai áttekintés a kérdésről: *Fodor Pál*: Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján. Bp. 2006. (História Könyvtár. Monográfiák 21.) 11–21.

ben a 17. század elején újból megjelentek a török európai kiűzésére vonatkozó elképzelések, ezeknek leglelkesebb hívei pedig éppen a vallásháborúk lezárása után „munkanélkülivé” vált, sokszor szinte rajongó módon vallásos katolikus francia nemesek közül kerültek ki.³¹

Ezek a politikai hangsúlyeltolódások természetesen az útleírásokban is érzékelhetőek. A 16. század francia utazóinál a középkori beszámolókra oly jellemző vallási aspektus szinte teljesen eltűnt. A keresztény zarándokhelyeken inkább csak szokásból, a látványosság miatt álltak meg, az ereklyéket pedig legfeljebb azért említik, mert egy kapucinus vagy ferences barát felhívta rájuk a figyelmüket.³² Az 1600 utáni útleírásokban viszont – nyilvánvaló összefüggésben a francia katolicizmus megújulásával – a természeti jelenségek és a műemlékek mellett ismét emancipálódtak vallási emlékek: az utazók között újra megjelentek a zarándokok, a diplomaták pedig, sokszor éppen megbízatásuk egyházi jellege miatt is, sokkal jobban odafigyeltek a vallási jelenségekre. A tematikai változásoknak földrajzi következményei is lettek: az utazókat elsősorban Palesztina és Egyiptom érdekelte, a legtöbb – nem diplomáciai jellegű – út célja tehát a birodalom Európán kívüli része lett. A Balkán-félsziget, vagyis az Adriától Isztambulig vezető szárazföldi út vagy a görög szigetek, csupán rövid felvezetés a művek lényegi fejezeteihez, amelyek Konstantinápolyt, Jeruzsálemet és a szent helyeket, vagy éppen Alexandriát, Kairót és a piramisokat mutatják be. A 17. században az Oszmán Birodalomról írott mintegy 35 francia úti beszámoló szerzői, szerzetesek, diplomaták, zarándokok, kereskedők vagy egyszerű kalandorok közül alig egy tucat hagyott ránk értékelhető ismertetést a Balkánról, és mindössze egyetlen francia követ, Louis Deshayes, baron de Courmenin³³ választotta a Magyarországon keresztülvezető, „középső” útvonalat.³⁴

31 A francia földről kiinduló 17. századi keresztelháború-tervekre ld. *Gustave Faignez: Le Père Joseph et Richelieu (1577–1638)*. I. Paris, 1894. 120–181.; *Louis Dedouvres: Politique et apotre. Le Père Joseph de Paris capucin. L'Éminence Grise*. I. Paris, 1932. 355–459. A törökellenes elképzelések legelszántabb francia képviselőjéről ld. *Sahin-Tóth Péter: Egy miles Christianus a tizenöt éves háborúban. Charles de Gonzague-Nevers Magyarországon*. In: *Uő: Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai*. Szerk. Oborni Teréz. Bp. 2006. 365–392. Ugyancsak ő foglalkozott a 16. századi francia nemesi utazások és a kereszties-eszme összefüggéseivel: *Péter Sahin-Tóth: La France et les Français face à la „longue guerre” de Hongrie (1591–1606)*. Thèse de Doctorat d'Histoire Moderne, Tours, 1997. Lille, (ANRT) é. n. 22–54. Vö. még: *Molnár Antal: Végvár és rekatolizáció. Althan Mihály Adolf és a magyarországi katolikus restauráció kezdetei*. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Bp. 2005. 390–398.

32 A 16. századi francia útleírásokról jó áttekintés: *Yvelise Bernard: L'Orient du XVIe siècle à travers les recits des voyageurs français: regards portés sur la société musulmane*. Paris, 1988.

33 Nevének többféle írásmódja ismeretes, legtöbbször a Des Hayes alakban fordul elő. Én a monográfusa, Gérard Tongas által javasolt Deshayes alakot használom.

34 A Balkán-félszigeten megfordult francia utazók máig haszonnal forgatható bemutatása: *Nicolas Iorga: Les voyageurs français dans l'Orient Européen. Conférences faites en Sorbonne. Extraites de la Revue des Cours et Conférences 1926–1927*. Paris, 1928. (a 17. századi utazókra: 49–90.)

A követ és küldetése

Louis Deshayes 1600 körül született egy igen tehetős orléans-i polgárcsaládban.³⁵ Nagyapja ügyvéd volt, apja Montargis kormányzója, aki megvásárolta a Lorris melletti courmenin-i uradalmat. Louis tanulmányait a barnabita szerzetesknél végezte, ahol a katolikus megújulás szellemiségét és a műveltség szeretetét is magába szívta. Igen fiatalon diplomáciai szolgálatba állt, először 1620-ban fordult meg az Oszmán Birodalomban, Philippe de Harlay, comte de Césy francia követ kíséretében.³⁶ Itteni tapasztalatai és a követ meleg hangú ajánlása nyitották meg számára az utat az önálló diplomáciai feladatok előtt: 1621-ben XIII. Lajos megbízásából Konstantinápolyba és Jeruzsálembe utazott a katolikusok feletti francia védnökség érvényre juttatása érdekében.

A szent helyek, mindenekelőtt Jeruzsálem és Betlehem egyaránt a legfontosabb kultikus, és ezzel együtt politikai–reprezentációs színterei voltak valamennyi keresztény egyháznak az Oszmán Birodalomban. Ennek következtében a zarándokhelyek felügyeletének és gondozásának részletei folyamatos vita tárgyát képezték a katolikus, a görög keleti és az örmény egyházak között. A katolikus érdekek képviselőit, a szent helyek gondozását és a zarándokok ellátását a ferencesek végezték, akik számára a pápa 1219-ben alapította meg a szentföldi őrséget (*Custodia Terrae Sanctae*). A történeti hagyományok miatt a szerzetesek elsősorban a spanyol korona alattvalói voltak, viszont a világi védnökséget Franciaország szerezte meg. Franciaország számára ennek a szerepkörnek elsősorban politikai és gazdasági szempontból volt jelentősége: a török szövetség legitimációja mellett a levantei kereskedelmi jelenlét fontos jogi biztosítékát is jelentette.³⁷

35 Deshayes életrajzát megírta: *Gérard Tongas: L'ambassadeur Louis Deshayes de Courmenin (1600–1632)*. Paris, 1937.; 1621. évi követségének összefoglalása: *Gérard Tongas: Les relations de la France avec l'Empire Ottoman durant la première moitié du XVIIe siècle et l'ambassade à Constantinople de Philippe de Harlay, Comte de Césy (1619–1640)*. Toulouse, 1942. 104–116. Mindkét munka igen nehezen hozzáférhető, még Párizsban is, ez utóbbi pl. nem található meg a Bibliothèque Nationale-ban. A követséget említi a konstantinápolyi francia diplomáciáról készített modern összeállítás is: *Jean-Louis Bacqué-Grammont–Sinan Kuneralp–Frédéric Hitzel: Représentants permanents de la France en Turquie (1536–1991) et de la Turquie en France (1797–1991)*. Istanbul–Paris, 1991. (Varia Turcica XXII/1.) 18.

36 1620. évi útjának bizonyítékát, Harlay egyik levelét *G. Tongas* fedezte fel és tette közzé: *Les relations* i. m. 105., 235. Ennek mindenekelőtt azért van döntő jelentősége, ugyanis az irodalomban teljes a zűrzavar azt illetően, hogy apa vagy fia ment követségbe 1621-ben az Oszmán Birodalomba. A régebbi kutatás szerint egyértelműen a fiatal Deshayes járt keleten, vö. pl. *E–s.*: Deshayes (Louis, baron de Courmenin). In: *Biographie Universelle (Michaud) ancienne et moderne*. X. Paris, 1855. 503–504. Újabban viszont a 45–50 éves apának tulajdonítják az 1621. évi követjárást és ezzel együtt az útleírás megjelentetését, és csak a későbbi európai küldetéseket a fiának. Vö. pl. *Roman d'Amat: Deshayes*. In: *Dictionnaire de Biographie Française*. X. Dallier–Desplagnes. Publ. sous la dir. de Roman d'Amat–R. Limonzin-Lamothe. Paris, 1965. 1380–1381. (A szerző nem ismeri Tongas könyveit!) Ugyanakkor Philippe de Harlay fentebb idézett levele, amelyben a szépreményű ifjúról ír, véleményem szerint teljesen eldönti a kérdést a fiú javára.

37 *B. Heyberger*: i. m. 241–252.

A keleti keresztény vallások papjai természetesen időről időre megpróbálták a ferencesek rovására terjeszkedni a szentföldi templomokban, elsősorban a betlehemi Jézus születése templomban és a jeruzsálemi Szent Sír-templomban.³⁸ 1621 elején az örmények, igényeik első jeleként, két lámpát gyűjtottak a betlehemi barlangban, megsértve ezzel a ferencesek jogait. A szentföldi custos ebben az időben Tomás de Navarra volt, aki igencsak energikusan védte a katolikus egyház pozícióit: 1620-ban például romjaiból építtette újjá a názáreti templomot. A barát azonnal a francia követhoz, Philippe de Harlay-hoz fordult védelemért, aki rögtön értesítette az uralkodót az esetről. XIII. Lajos az Oszmán Birodalomból nemrég hazatért Deshayes-t küldte Konstantinápolyba és Jeruzsálembe, kettős feladattal: biztosítania kellett a ferencesek jogait a Szentföldön az örményekkel szemben, illetve meg kellett szerveznie Jeruzsálemben a francia konzulátust, a francia és a katolikus érdekek védelmére Palesztinában. Emellett, a korabeli vallási reprezentáció jellemző megnyilvánulásaként, a király egy gazdagon felszerelt és díszített ezüst kápolnát kívánt állítani a Szent Sír-templomban, és 400 000 frankot küldött a követtel, hogy szerezzék meg a szultán hozzájárulását a betlehemi és jeruzsálemi templomok felújításához.³⁹

Deshayes 1621. április 15-én kapta kézhez a királyi utasítást, amelynek értelmében II. Ferdinánd császárral is tárgyalnia kellett a lengyel–oszmán ellenségeskedés ügyében. A Moldva miatti vitában a Habsburgok a lengyelek mellett kívántak beavatkozni a konfliktusba, míg a francia király a béke megőrzése mellett szállt síkra.⁴⁰ Ennek köszönhető, hogy a követség nem a szokásos tengeri vagy raguzai útvonalon ment Konstantinápolyba, hanem Bécs és a hódolt Magyarország irányában. Deshayes április 28-án indult el Strassbourgból, május 6-án érkezett Ulmba, innen hajón utaztak Bécsig. Május 14-től május 22-ig időztek a császárvárosban, ahol a követ császári audiencián vett részt. Bécsből a császári követségek hivatalos útvonalán, a Buda–Konstantinápoly hadi úton mentek a szultán székvárosába, ahová július 6-án, összesen két hónap és 23 nap utazás után érkeztek meg. Isztambulban a szultáni tisztviselőknél előkészítette jeruzsálemi küldetését, majd a szultáni fermán birtokában augusztus 20-án indult tovább a követség a Szentföldre. II. Oszmán parancsa értelmében Ferruh pasának, Jeruzsálem kormányzójának vissza kellett helyeznie a szentföldi ferenceseket eredeti jogaikba, és meg kellett akadályoznia az örmények vagy bármely más náció részéről érkező zaklatást és terjeszkedést; ennek érdekében el kellett távolítania az örmények által jogtalanul elhelyezett lámpákat.

38 Ezekre a vizályokra a 17. század első felében ld. *Antoine Rabbath*: Documents inédits pour servir à l'histoire du christianisme en Orient. I. Paris–Londres–Leipzig, 1905. 331–374.; *Giro-lamo Golubovich*: La questione de' luoghi santi nel periodo degli anni 1620–1638. Archivum Franciscanum Historicum 14(1921) 209–242., 461–497.

39 Deshayes követségét *G. Tongas*: L'Ambassadeur i. m. 25–43. alapján ismertetem.

40 Az 1620–1621. évi lengyel–oszmán konfliktusra: *Dariusz Kotodziejczyk*: Ottoman–Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century). An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents. Leiden–Boston–Köln, 2000. (The Ottoman Empire and its Heritage. Politics, Society and Economy 18.) 130–135.

A francia követség szeptember 30-án érkezett a szent városba, ahová némi incidens után végül teljes díszben és lóháton vonultak be – a követség történetét ismertető útleírás szerint elsőként a város oszmán elfoglalása óta. 22 napot töltöttek Jeruzsálemben, ahol részben sikeresen, részben viszont – hosszabb távon legalábbis – eredménytelenül tárgyalt a helyi hatóságokkal. Fellépése nyomán az örmények kénytelenek voltak a ferenceseknek visszaadni az elbitorolt helyeket és eltávolítani lámpásaikat a templomból; megszerezte a jeruzsálemi és betlehemi templomok felújításához szükséges engedélyeket is. Persze mindez nem ment nehézségek nélkül: az örmények is megpróbálták megvesztegetni az oszmán hatóságokat, és a ferencesekkel is meggyűlt a baja, amikor egy jezsuita misszió alapításáról kezdett tárgyalni. A legkevésbé azonban a konzulátus-alapítás érdekében tett erőfeszítései jártak sikerrel: Jean Lempereur francia konzul, a növekvő francia befolyásra féltékeny Velence hatásos aknamunkájának következtében, egy megalázó fogság után, 1624-ben kénytelen volt elhagyni az Oszmán Birodalmat.⁴¹ Deshayes október 21-én indult el a szent városból, és Raguzán át hagyta el a török földet. Hazafelé Rómában is megállt, ahol beszámolt a pápának küldetéséről; végül 11 hónap és 19 nap után, 1622 húsvétján érkezett haza Párizsba.

Deshayes első diplomáciai missziójának sikere fényes politikai karriert jósolt a fiatal ember számára, ennek első állomásaiként három további követséggel bízta meg az uralkodó és teljhatalmú minisztere, Richelieu bíboros. 1624 novemberében IV. Keresztély dán királyhoz utazott, hogy a Gusztáv Adolf svéd királlyal való szövetségre és a közös Habsburg-ellenes fellépésre rávegye – ezúttal sikertelenül. 1626-ban ismét Konstantinápolyba küldték, hogy a francia kereskedelem számára káros oszmán–perzsa ellentétben a francia király közvetítését ajánlja fel, illetve az Oszmán Birodalomban élvezett francia előjogokhoz hasonló pozíciókat szerezzen Perzsiában is a kereskedelem és a katolikusok védelme területén. Ez a küldetése szintén sikertelenül végződött, mégpedig leginkább egykori segítőtársa, Philippe de Harlay francia követ féltékenységének köszönhetően. Ennek ellenére 1629-ben már ismét úton volt. Ezúttal Dániába tért vissza, ahol elérte a királynál a franciákra rótt kiviteli vám jelentős csökkentését, majd továbbutazott Oroszországba, ahol azonban a cár – bizonyos engedmények ellenére – nem járult hozzá Richelieu nagyszabású tervéhez, amellyel a francia selyemkereskedelmet az északi útvonalra irányította volna át.⁴²

A jelentős megbízatások ellenére – vagy talán éppen ezek tulajdonképpeni kudarca miatt – Richelieu bizalma megingott a fiatal diplomatában. Legalábbis ennek jeleként értékelhetjük, hogy a következő svéd követséggel már nem őt, hanem riválisát, Hercule de Charnacét bízta meg. Valószínűleg ez lehetett a legfőbb oka, hogy a Deshayes – élete legrosszabb döntéseként – szembefordult egykori pártfogójával, a bíborossal. Richelieu központosító politikájának kárvallott-

41 A konzulátus viszontagságairól: *G. Tongas*: Les relations i. m. 112–116.

42 Deshayes diplomáciai tevékenységére Tongas fentebb idézett monográfiáján kívül ld. *René Pilorget*: Louis Deshayes de Courmenin et l'Orient musulman (1621–1626). Cahiers de l'Association Internationale des Etudes Françaises 1975. 27. sz. 65–81.

jai, a magukat mellőzöttnek érző nemesek és politikusok a bíboros ellen rendszeresen összeesküvéseket szervező anyakirályné, Medici Mária és a király öccse, Gaston d'Orléans táborában próbálkoztak a lehetetlennel: a bíboros eltávolításával. Ezek a cselszövések természetesen mindig balul ütöttek ki, nem történt ez másképpen 1632-ben sem, amikor a szintén sértett Henri de Montmorency, Franciaország marsallja vezetésével tört ki lázadás a kormány ellen. Deshayes Gaston d'Orléans megbízásából Németországba utazott, hogy anyagi segítséget és császári támogatást szerezzen a mozgalom számára. 1632. augusztus 16-án a hazafelé vezető úton, Mainz és Frankfurt között ellenfele, Hercule de Charnacé elfogta és Franciaországba hozatta. Deshayes sem járt jobban, mint a felkelés vezetője, Montmorency: a marsallt október 30-án Toulouse-ban, a bukkott diplomatát pedig október 12-én Béziers-ben fejezték le. A különbség az egykorú tudósítások szerint leginkább abban volt, hogy míg a herceg büszkén és méltósággal, addig a báró zokogva és szánalmasan fogadta a halált.⁴³

Deshayes útleírásai

Deshayes diplomáciai működésének relatív sikertelenségét az utókor szemében bőven ellensúlyozza, hogy négy küldetése közül háromról úti beszámolót készített. A műveket nem maga, hanem útitársai közül egy-egy nem megnevezett személy, valószínűleg a követ titkára írta – nyilvánvalóan szigorúan Deshayes irányítása alapján. Ezzel magyarázható, hogy az útleírásokban Deshayes mindig harmadik személyben szerepel. A legsikeresebb az első, 1621. évi jeruzsálemi útjáról 1624-ben publikált útirajza lett: összesen négy kiadásban jelent meg, a második kiadástól bővített tartalommal.⁴⁴ Ez a félezer oldalas munka⁴⁵ az egyik legnépszerűbb és leghasználhatóbb szentföldi útleírásnak számított a 17–19. században: későbbi útirajzok szerzői több ízben egész fejezetnyi részeket plagizáltak belőle, sőt maga Chateaubriand is használta saját jeruzsálemi útirajzában.⁴⁶ Második keleti utazásáról készült beszámolója kéziratban maradt: ebben a

43 A fentebb idézett irodalmon kívül ld. még: *Victor L. Tapié: La France de Louis XIII et de Richelieu.* Paris, 1967. 233–250.

44 *Voiage de Levant fait par le commandement du roy en l'année 1621 par le Sr. D. C.* Paris, 1624. A második kiadás 1629-ben, a harmadik 1632-ben, a negyedik 1645-ben látott napvilágot.

45 A különböző kiadások terjedelme is eltérő, én az 1629. évi második kiadást használtam (Országos Széchényi Könyvtár, It. 299.), amely, akárcsak az első kiadás, Adrian Taupinart párizsi kiadónál jelent meg, negyedréti formátumú, 495 oldalból és 9 számozatlan levélből áll, emellett 5 kihajtható illusztráció és néhány szövegközi kép díszíti. Mind a négy kiadás hozzáférhető a párizsi Bibliothèque Nationale-ben.

46 *Clarence Dana Rouillard: The Turk in French History, Thought and Litterature (1520–1660).* Paris, 1940. (Etudes de Littérature Etrangère et Comparée) 243–248. A kötet 1970-ben New Yorkban reprint kiadásban is megjelent. Vö. még: *R. Pillorget: i. m.* 80–81. Chateaubriand a Szent Sír leírását Deshayes könyvéből emelte át saját munkájába: *François René Chateaubriand: Itinéraire de Paris à Jérusalem.* Édition critique par Émile Malakis. II. Baltimore, 1946. 89–92.

Dijonból Konstantinápolyig tartó útját ismerteti. Az útvonal ezúttal a francia utazók által követett déli útirányhoz igazodott, amely Svájcban és Észak-Itálián át Velencébe, onnan tengeri úton Raguzába, majd a *via Raguseán* keresztül Konstantinápolyba vezetett.⁴⁷ Utolsó, dániai útjáról csak jóval a halála után, 1664-ben jelent meg egy útleírás kíséretének egyik tagja, talán Guillaume Brisacier tollából.⁴⁸

A „Voyage de Levant” természetesen nem ismeretlen a balkáni és a magyarországi kutatók körében. Elsőként Petar Matković fordította le a második kiadásból a Ništől Raguzáig tartó útszakasz leírását,⁴⁹ majd Jovan Tomić ismertette a Szerb Királyi Akadémia folyóiratában, egyúttal franciául közzétette a Szerbiára és Bulgáriára vonatkozó részleteket.⁵⁰ A Budától a bolgár határig terjedő szakasz ismertetését szerbül és franciául is publikálta Radovan Samardžić gyűjteményes kötetében,⁵¹ a Bulgáriára vonatkozó részlet pedig bolgár fordításban férhető hozzá a bulgáriai francia útleírásokat bemutató antológiában.⁵² A magyar kutatók közül Birkás Géza három oldalt szentelt Deshayes művének a francia utazókról írott művében,⁵³ és használta a franciák 17. századi magyarságképéről készített dolgozatában Bíró Julianna.⁵⁴

Deshayes első és méltán legfontosabbnak tartott útleírása tökéletesen beleillik a 17. századi francia utazásokról Iorga által felvázolt összképbe. A kötet földrajzi túlsúlyát egyértelműen Konstantinápoly és a Szentföld jelenti, az egész európai rész csupán egyötödét teszi ki az útleírásnak. Bár művében az elődök nyomdokain járva ír a természeti jelenségekről, a történeti emlékekről, és bemutatja a szent helyek nevezetességeit, a tematikai hangsúlyokat mégis a francia külpolitika szempontjából érdekes politikai viszonyok: a „*gouvernements des provinces et des estats*”, a „*l'importance des villes*” és az „*interests des princes*” ha-

47 Journal du second voyage du sieur des Hayes fait en Levant par le commandement de sa Majesté Très Chrestienne en l'an 1626. Bibliothèque Nationale, Paris, Fonds Moreau 841. fol. 69–90. A kéziratot felfedezte és bemutatja: R. Pillorget: i. m. 68–69. és passim. Ugyancsak ő tette közzé a Svájcra vonatkozó részt: René Pillorget: La Suisse en 1626 d'après une relation inédite. In: L'Europe, l'Alsace et la France. Problèmes intérieurs et relations internationales à l'époque moderne. Études réunies en l'honneur du doyen Georges Livet pour son 70e anniversaire. Colmar, 1986. (Société Savante d'Alsace et des Régions de l'Est. Collection „Grandes Publications” XXVIII.) 210–219.

48 Les voyages de M. Des Hayes baron de Courmesnin en Danemarc, enrichis d'annotations par P. M. L. Paris, 1664. 287 p.

49 P. Matković: Putovanja i. m. Rad JAZU 124(1895) 21–25.

50 Jov. N. Tomić: Opis dva putovanja preko Balkanskog Poluostrva francuskog poslanika de He-a. In: Srpska kraljevska akademija. Spomenik XXXVII. Drugi razred 33. Beograd, 1900. 49–96.

51 R. Samardžić: i. m. 163–175. (szerb fordítás), 406–419. (francia eredeti).

52 B. A. Cvetkova: i. m. 197–209. (kivonatol bolgár fordítás).

53 Birkás G.: i. m. 57–60.

54 Julienne Bíró: La Hongrie et les Hongrois vus par les Français du XVIIe siècle. Pécs, 1939. (Specimina Dissertationum Facultatis Philologicae Regiae Hungaricae Universitatis Elisabethinae Quinqueecclesiensis 165.) passim.

tározzák meg.⁵⁵ Másrészt pedig talán egyik 17. századi francia útleírónál, még a jezsuita vagy ferences szerzeteseknél sem jelenik meg ennyire élesen az Oszmán Birodalom ismertetésekor a katolikus szempont. Iorga kifejezetten úgy látta: Deshayes az első francia, akinek a beszámolója hangsúlyozza a katolikus elem jelentőségét a keleti keresztények között.⁵⁶

Némileg eltérőek a vélemények a mű „eredetiségét” illetően – már amennyiben erről az útleírások jelenlegi feldolgozotttsági szintjén egyáltalán érdemes beszélni. Az úti beszámolók szerzői, mint ez köztudott, olvasták és jócskán fel is használták elődeik munkáit. A 17. századra már áttekinthetetlenül bőséges nyugati Turcica-irodalom számos közhelyet és alapinformációt sulykolt a korabeli közvéleménybe, az útleírók és a földrajzi művek összeállítói már csak műveik befogadhatósága, és ezzel együtt eladhatósága érdekében is bőségesen merítettek ebből a közös tudásból.⁵⁷ Így aztán nem csoda, hogy a hódolt Magyarországról szóló útleírásokban is lépten-nyomon ugyanazokba az általánosságokba és előítéletekbe botlunk a törökök államának, hadi és társadalmi viszonyainak vagy szokásainak ismertetésekor, de még az egyes települések bemutatásánál is.⁵⁸ Deshayes ugyan rögtön a bevezetőben kifejti,⁵⁹ hogy tudatában van a keletről szóló művek sokaságának és változó értékének, éppen ezért könyvében, amelyet a király parancsára adott ki, nem kívánja untatni olvasóját a közönséges és mindenki számára ismert dolgok elbeszélésével;⁶⁰ ennek ellenére természetesen ő is alaposan merített elődei munkáiból. Nemcsak az Oszmán Birodalom ismertetésekor köszönnek vissza a már számtalanszor olvasott alapvető tények, amelyek kivétel nélkül Leunclavius és az őt követő oszmanográfiai megállapításaira vezethetők vissza,⁶¹ hanem a hódoltságról és a Balkánról szóló fejezet olva-

55 *Voiage de Levant* i. m. *Advertissement*. A kötet tartalma: 1–98.: Párizs–Konstantinápoly útvonal, 99–126.: Konstantinápoly és környékének leírása, 127–182.: a szultáni szeráj leírása, 183–253.: a török állam leírása, 254–305.: a török vallás ismertetése, 306–332.: az uralkodók kapcsolatai a szultánnal, 332–376.: Konstantinápoly–Jeruzsálem útvonal, 377–428.: a Szentföld és a szent helyek leírása, 429–495.: hazatérés a Szentföldről, második balkáni útjának rövid ismertetése. Vö. még: *R. Pillorget*: *Louis Deshayes* i. m. 72–74.

56 *N. Iorga*: i. m. 62–64.; *C. D. Rouillard*: i. m. 243. Ezt a katolikus szempontot balkáni ismertetői is aláhúzzák, persze Tomić apologetikus éllel, a szerb egyház elnyomásának és a katolikus expanziónak a bizonyítékeként: *J. N. Tomić*: i. m. 54. Vö. még: *M. Šamić*: i. m. 42.

57 Az erre vonatkozó, szintén igen bőséges irodalomra ld. *G. Etényi Nórának* a 19. jegyzetben idézett művét.

58 Példákkal illusztrálva: *S. K. Németh*: i. m. 67–71.

59 Bár a tényleges szerzőt nem ismerjük, viszont kétségtelen, hogy az író Deshayes irányítása vagy akár diktálása alapján dolgozott, így a továbbiakban – már csak az egyszerűbb tárgyalásmód miatt is – a követ műveként tárgyalom az útleírást.

60 *Voiage de Levant* i. m. *Advertissement*.

61 *K. Nehring*: *Kaiserliche Gesandtschaftsberichte* i. m. 146.

sásakor is, komolyabb filológiai munka nélkül, könnyedén ráismerhetünk a korábbi útleírások egy-egy passzusára.⁶² A legtöbbször persze nem szó szerinti átvételekről, hanem inkább csak tematikai egyezésekről van szó.⁶³

A hódolt Magyarország és a Balkán francia szemmel

Deshayes művének – akárcsak a többi egykorú úti beszámolóknak – a legértékesebb részeit az utazással, úti élményeivel kapcsolatos leírásai, megjegyzései jelentik. Bár az elbeszélést itt is kétségtelenül alakították az útleírások általános műfaji jegyei, a korábbi művekben is rendszeresen felbukkanó toposzok, ugyanakkor mégis ezek között kell keresnünk azokat a közlés-elemeket, amelyek az utazó által megélt és közvetlenül értelmezett tapasztalatot közvetítik.⁶⁴

A francia követség útja Béctől Konstantinápolyig pontosan követte a császári követségek útvonalát.⁶⁵ Nemcsak az útirány, hanem a közlekedési eszközök kiválasztásában is a jól bevált szokáshoz igazodtak: Béctől Belgrádig a Dunán hajózva, Belgrádtól Konstantinápolyig pedig a szárazföldön haladtak. A Deshayesnél levő jelentős pénzüsszeg miatt Bécsben a császár és a tisztviselői megpróbálták lebeszélni a francia követet a magyarországi útról, ő viszont a velencei kerülőt túl hosszúnak találta, ezért megmaradt eredeti útitervénél. A szükséges

62 Ilyen részek pl. a városok fekvésének, a török Buda siralmas és elhanyagolt állapotának, a karavánserájok kellemetlenségeinek vagy éppen a Niš környéki antik feliratoknak az ismertetése.

63 Tomić idézett tanulmányában számos 16–17. századi szerzőre utal, akik Deshayes forrásául szolgáltak, Samardžić szerint viszont az átvételek száma jóval kevesebb, és a leírás elsősorban a valóban megélt és tapasztalt jelenségekre támaszkodik. *J. N. Tomić*: i. m. 57–58.; *R. Samardžić*: i. m. 66.

64 Az alábbiakban leírtak forrását a *Voiage de Levant* 28–98. oldalain levő részek jelentik. A szerző a következő jegyzetben megadott útvonal mentén halad a leírással, így az állítások könnyűszerrel visszakereshetők az eredeti műben, ezért helykímélés okán csak az említett részen kívüli részekre hivatkozom. Az utazás technikai kérdéseivel, az érintett országok leírásával és az oszmán diplomáciai protokollal kapcsolatos irodalmat sem sorolom fel újra, a fentebbiekben idézett munkák és azok irodalomjegyzékei bőségesen eligazítanak.

65 Deshayes útja során érintett települések Béctől Konstantinápolyig, 1621. máj. 22–júl. 6. (a települések nevét azonosítva, modern formában közlöm): Hainburg–Dévény–Pozsony–Óvár–Győr–Komárom (indulás: máj. 31.)–„Pannonia romjai” (Szőny)–Mocsa–Esztergom–Visegrád–Vác–Buda–Pest–Ráckeve–Paks–Tolna–Vörösmart–Vukovár–Újlak–Pétervárad–Szalánkemén–Belgrád (érkezés: jún. 9., indulás: jún. 13.)–Grocka–Kolari–Smederevska Palanka–Batočina–Jagodina (éjszakázás: jún. 17.)–Paraćin–Ražanj (éjszakázás: jún. 18.)–Niš (éjszakázás: jún. 19.)–Bela Palanka–Kuri Česma (éjszakázás: jún. 20.)–Pirót–Dragoman (éjszakázás: jún. 21.)–Szófia (éjszakázás: jún. 22–23.)–Lozen–Ihtiman (éjszakázás: jún. 24.)–Vetren–Pazardžik (éjszakázás: jún. 25.)–Plovdiv (éjszakázás: jún. 26.)–Filevo–Hermanli (éjszakázás: jún. 28.)–Edirne (éjszakázás: jún. 29–30.)–Havsa (júl. 1.)–Babaeski–Lüleburgaz (éjszakázás: júl. 2.)–Çorlu (éjszakázás: júl. 3.)–Silivri (éjszakázás: júl. 4.)–Büyükkemece–Küçükemece (éjszakázás: júl. 5.)–Konstantinápoly (érkezés: júl. 6.). A sokszor eltorzult alakban, hol török, hol szláv formában feljegyzett települések azonosítására ld. a 16. jegyzetben idézett munkákat. A magyarországi állomások esetében nem szerepelnek dátumok; a Jagodinába való érkezésnél valószínűleg sajtóhiba miatt jún. 11. szerepel, ezt én jún. 15-re javítottam.

óvintézkedéseket viszont nem mulasztotta el: indulásának napját titokban tartotta, és a Dunától északra táborozó császári katonákat elkerülendő Pozsony után a Mosoni Dunán hajóztak tovább. Ez az ág kanyargósabb és keskenyebb volt a többinél, ezért kisebb hajóforgalmat bonyolított. A vízi utat a franciák nagyon szépnek találták: Pozsonytól egészen Belgrádig a folyót számos sziget tarkította, amelyek szálfás erdőikkel kifejezetten kellemes látványt nyújtottak. A szigetek nemcsak turisztikai látványosságot, hanem – Győrig legalábbis – kitűnő szálláslehetőséget is kínáltak. A követség ugyanis a királyi országországban nem mert lakott településen megszállni, nehogy csapdába essenek, ezért ezen a szakaszon kizárólag lakatlan szigeteken táboroztak (török módra – ahogyan az útleíró megjegyzi). A Dunában levő faágak miatt csak nappal tudtak hajózni, napnyugtakor egy kellemes környezetben levő szigetet kerestek; felderítették, hogy biztonságos-e, majd letakarták ágakkal a csónakokat, és egy közeli tisztáson táboroztak. A sűrű és biztos búvóhelyet nyújtó erdőségek rejtekében kockázat nélkül tüzet is gyújthattak.

A követség csak néhány nagyobb városban aludt épületben előre előkészített szálláshelyen. Komáromban a budai pasa fogadólevelére nyolc napot kellett várniuk, így itt a várban kaptak szállást. Esztergomban szintén a várban aludtak – az útleíró megjegyzése szerint a törökországi viszonyokhoz képest eléggé szép helyen. A franciák legnagyobb meglepetésére viszont a szobában nem voltak ágyak, csak szőnyegek. Deshayes-n azonban a mostoha körülmények nem fogtak ki, ugyanis előrelátóan nemcsak ágyat, hanem egy teljes hálószoba-bútorzatot hozott magával, hogy a keleti utazás kényelmetlenségeit elkerülje. Budai szállásukról a beszámoló nem ír, valószínűleg a hajón aludtak. Belgrádban viszont a budai pasa egy szép házban, közvetlenül a várfal mellett készített számukra szálláshelyet, amelyre rögtön érkezésük után csauszok és janicsárok kísérték őket válogatott lovakon. Ott-tartózkodásuk idején megkészszeresztet őrőség vigyázott a biztonságukra, és egy csapat janicsár kísérte őket mindenhol a városban.

A követség Ulmtól Belgrádig ugyanazon a hajón utazott. Komáromban kíséretül kaptak két, egyenként 30 fős evezős legénységgel és két-két kisebb csónakkal ellátott vontató gályát, amelyek a határig kísérték őket. Mocsfa falunál kötöttek ki, itt a velük levő császári katonák, írásos elismervény fejében, átadták a követséget az esztergomi bég küldötteinek: egy csausznak és a vár tisztjeinek. A csausz valamilyen nyelven szót értett Deshayes-vel, és a törökök a hajóra szállva együtt lakomáztak a franciákkal és a császári katonákkal. Az étkezés után a komáromi gályák visszafordultak, a két török gálya pedig Esztergomig vontatta a franciák hajóját. Az Esztergom utáni szakaszon a Duna annyira lassú folyású volt, hogy kénytelenek voltak húzatni magukat a török evezősökkel, ha haladni akartak. Az esztergomi vontató gályák Budáról visszamentek állomáshelyükre, ugyanis feladatuk elsősorban a határvédelem volt, a francia követséget egy Pestről rendelt gálya vontatta tovább Belgrádig.

A Budától Belgrádig tartó szakaszt laposnak és egyhangúnak, de az erdős szigetek miatt mégis annyira szépnek találta, hogy egyenesen sétánynak (*promenade*) nevezte. Ezen a folyószakaszon már a főágon hajóztak, ezért a 110 órás

utat napszaktól függetlenül tették meg, a megállókat az ellátásukra megfelelő települések elhelyezkedése szabta meg. Valószínűleg a leírásban említett városok: Ráckeve, Paks, Tolna, Vörösmart, Vukovár, Újlak, Pétervárad és Szalánkemén mellett álltak meg a nagyjából ötnapos út során. A török kísézőikkel, vagyis a janicsárokkal és a csauszal együtt 32 fős követség utazásának költségeit a török területen a szultán fedezte, ellátásukról pedig a tartomány vezetői által erre rendelt csauszok gondoskodtak. Belgrádig a budai pasa kajmakámjának embere intézte az ételmezésüket, mégpedig igen szakszerűen: az előre meghatározott kikötőkben már készen várta őket az ebéd vagy a vacsora. Ez a jó szervezés a franciákat igencsak meglepte. Ők ugyanis a hajóikról nem is látták a falvakat, amelyek, mint később megtudták, a folyóparttól beljebb költöztek, hogy elkerüljék a hadi úton vonuló seregek pusztításait. A szétszórtan fekvő települések egymást értesítették a követség érkezéséről és az ezzel járó feladatról, nehogy a törökök kivetnivalót találjanak a szolgálatukban. Ennek ellenére egy alkalommal a franciák mégis megjárták: az egyik városka lakói – nyilván túlzottan találva a csausz követeléseit – egy nappal az érkezésük előtt elmenekültek, ezért az utazók kénytelenek voltak éhes gyomorral továbbállni, és máshol ételment keresni. A követség ételmezését a törökök sem kívánták ingyen a falvaktól: a csausz minden településnek igazolást adott a szolgáltatásaikról, amelyet beszámítottak az állami adójukba.

A Duna ugyan Belgrád után is hajózható, és a folyón száz mérföldre meg lehetett közelíteni az oszmán fővárost, de a császári követségek bevett szokása szerint innen a szárazföldön folytatták az útjukat. A Belgrádban tartózkodó budai pasa egy csauszt és négy kocsit bocsátott a rendelkezésükre. A szárazföldi utak sokkal több nehézség elé állították az utasokat, mint a Duna, amely legfeljebb lassúságával vagy hordalékos medrével nehezítette a haladást. A szerbiai szakaszon általában erdős utakon haladtak, Ništól kezdve viszont egyre gyakrabban veszélyes és nehezen járható hegyi ösvényeken kellett utazniuk. Ezek a serpentinek nemcsak a szakadékok, hanem a rablóbandák miatt is rettegettek voltak az utasok körében. Niš után a helyi török parancsnok egy húszfős segédcsoportot bocsátott a rendelkezésükre, hogy a kockázatos útszakaszon átvezessék őket, Ihtimannál a francia követ fogadott fel török kísézőket. A Balkán hegységben, Pazardžik után fizetett örök, derbendzsik vigyáztak az utasok biztonságára. Alkalmassint a folyón való átkelés is gondot okozhatott: a Morava partján Paraćinnál annyira feltorlódott a forgalom, hogy a révészek nem tudtak mit kezdeni a tömeggel, ezért hosszan kellett várakozniuk. Edirne után pedig olyan kietlen, fák nélküli síkságon vezetett az útjuk, hogy a hőség miatt néhány napig inkább az éjszakai utazást és a nappali alvást választották. A csere végül nem bizonyult szerencsésnek, mert az éjszakák igen hűvösek voltak, és nem is láttak semmit, ami a minden iránt érdeklődő Deshayes-t zavarta.

A balkáni út során a szállást és az étkezést nehezebben tudták megoldani, mint a magyarországi szakaszon. A Belgrád–Konstantinápoly közötti úton többször kényszerültek igénybe venni az Oszmán Birodalom ingyenes szálláslehetőségeit, a karavánszerájokat, amelyek hálózata a Balkánon talán sehol sem volt

olyan jól kiépítve, mint a forgalmas hadi út mentén. Ráadásul, miként azt szerzőnk is megállapítja, az itteni szállások a legnagyobbak: 150 ló és 20 kocsi is elfért bennük. A nyugati utazók – bár elismerték az intézmény hasznát – általában idegenkedtek ettől a szállásfajtától. Deshayes kifejezetten undorítónak találta a kocsik, lovak és a mindenféle népséghez tartozó utas egy helyiségben való elszállásolását. A franciákat nemcsak a szobák és az ágyak hiánya zavarta, hanem a helyi utasok életmódja sem vonzotta: a beszámoló az állataik mellett a levesüket főzőcskéző, majd a szőnyegükön nyugovóra térő és a kabátjukkal takarózó törökökről leplezetlen megvetéssel ír. A zsúfoltság, a zaj és a bűz, valamint az általában hajnali két–három óra körül továbbinduló török utasok miatt valódi pihe-nésről szó sem lehetett, a szállástípus egyetlen előnyét a fedett tér jelentette. Nem csoda, hogy a szerző szerint a francia csapat lehetőség szerint igyekezett a karavánszerájokat elkerülni, és inkább a magukkal hozott sátraikkal vertek táborot, vagy a helyi keresztényeknél szálltak meg. Ehhez képest, sajnos, az útleírás egyetlen keresztény házigazdáról sem emlékezik meg, annál többet említi viszont a karavánszerájokat: Hasszán Pasa Palánkjában (Smederevska Palankán), Pazardžikban, Havsában, Lüleburgazban és Küçükçekmeceben is ezt a lehetőséget választották. Az alapító szándékától függően a vakuf jövedelméből olykor „extra szolgáltatásokra” is futotta. Lüleburgazban Musztafa pasa alapítványából egy napi élelem járt az utazóknak, az utolsó szállásuk pedig kifejezetten luxuskörülményeket biztosított: a konstantinápolyi belépésre várakozó követek igényeit volt hivatott kielégíteni, akik – ami török földön nagy szó – külön szobát kaptak.

A szállás mellett az étkezés megszervezése sem ment olyan gördülékenyen, mint korábban, a Belgrádban melléjük rendelt csasz munkáját a balkáni táplálkozási szokások nehezítették. Szerbiában és Bulgáriában a húsfélékhez, különösen a szárnyasokhoz és a birkához mindenütt nagyon olcsón hozzá lehetett jutni, viszont elfogadható minőségű kenyeret és bort kizárólag a nagyobb városokban vásárolhattak. A „törökök” lakta falvakban csak tejtermékeket tudtak venni, mert a muszlimok leginkább csak állattenyésztéssel foglalkoztak. A problémát persze elsősorban a helyiek és a franciák táplálkozási kultúrájának különbségei jelentették. Deshayes a törökök étkezési szokásaira többször is kitért: megdöbbenően igénytelennek találta őket, olyannyira, hogy szerinte sokan közülük csak dohányon vagy ópiumon éltek. Konstantinápoly előtt találtak egy Belgrádba tartó kádival és kíséretével: egy kis főtt rizsből, kenyérből és fokhagymából álló táplálékuk olyan nyomorúságos volt, hogy egészen megsajnálta őket. Az étkezést ezért nagyon előrelátóan kellett megszervezniük: általában napfelkelte előtt indultak útnak, hogy időben a következő szállásukra érjenek, ahol a csasz – természetesen továbbra is a szultán költségén – beszerezte a nyersanyagot, és még lefekvés előtt a személyzet elkészítette a másnapi ebédet. A kész ételt magukkal vitték, és az első megfelelő helyen, lehetőleg egy tisztáson, patakparton álltak meg, ahol azon túl, hogy kényelmesen elkölthették az elemózsiájukat, török szokás szerint a lovaikat is kicsapták legelni.

XIII. Lajos diplomatája útja során mindenütt a számíthatott a királyi követnek kijáró tiszteletre és fogadtatásra. A protokolláris kötelezettségek teljesítését

nagyban megkönnyítette, hogy Deshayes nemcsak a török területen számított szövetséges uralkodó küldöttének, hanem a francia monarchia ekkor még a Habsburgokkal is jó kapcsolatokat ápolt. Ennek megfelelően a magyarországi várparancsnokok és az oszmán főtisztviselők egyaránt rangjához méltó fogadtásban részesítették. Győrben Hans Breuner főkapitány saját hintóján hozatta be a városba, a lakásában fogadta, és megpróbálta marasztalni, de hiába: a francia azonnal indulni akart a hódoltság felé. Komáromban Hans Dietrich von Reiffenberg főkapitány gondoskodott róluk: a hosszabb kényszerű várakozás idejére kitűnő szállást biztosított a francia küldöttségnek. Komárom valamennyi, török földre tartó diplomáciai misszió utolsó keresztény állomáshelye volt, ahol a követségek a budai pasa fogadólevelét bevárták. Deshayes továbbutazását ráadásul egy nem várt incidens is megzavarta: Budára küldött emberét Bethlen Gábor katonái elfogták és Érsekújvárra vitték. Thurzó Szaniszló, Bethlen újvári főkapitánya azonban nemcsak azonnal szabadon engedte, hanem még kísérőt is adott mellé a további kellemetlen találkozások esetére. A budai kajmakám fogadólevele nyolc nap múlva érkezett meg, ennek birtokában folytathatták útjukat a hódoltság felé.

Az Oszmán Birodalomban Konstantinápolyig két jelentősebb diplomáciai fogadást rendeztek a tiszteletükre: a budai pasa kajmakámja (helyettese) Budán és Szúfi Mehmed pasa Belgrádban.⁶⁶ Rögtön Budára érkezésük után Deshayes fel akarta keresni a kajmakámot, és az oszmán protokoll szerint ajándékokat, többek között selymet vitetett neki, amit a török tisztviselő örömmel fogadott; viszonzásul szépen felszerszámozott lovakat küldött, hogy megfelelő pompával kereshesse fel őt. A kajmakámhoz is a követségek megszabott reprezentációs előírásai szerint vonultak át: csauszok és janicsárok meneteltek előttük, a követ gazdagon díszített lovát három kapucsi vezette, szintén janicsárok gyűrűjében. A követ kísérete ugyancsak a kajmakám által küldött lovakon vonult utána. A pasa helyettese a díván üléstermében fogadta, a teljes tanács jelenlétében. A követ számára egy aranyozott szövettel borított széket készítettek elő, míg az oszmán tisztviselők az ország szokása szerint a szőnyegeken ültek. Miután mindenki leült, a kajmakám elmondta jókívánságait a király és a szultán felé, kérve Istent, hogy barátságuk tartson örökké, és hódításaikkal az egész világot feloszthassák.

Belgrádi fogadtatásuk egészen hasonló módon történt. A hajóról a pasa lovain és embereinek kíséretében vonultak a szállásukra. Amint beléptek, a pasa egyik tisztjét küldte a köszöntésükre, és kifejezte vágyát, hogy mielőbb láthassa a követet. Ezért Deshayes még aznap este küldött ajándékba a méltóságához illő selyemszövetet és gypjúkelmét, és másnap reggelre kapott kihallgatást a pasánál. Az audiencia nagyjából a budai forgatókönyv alapján zajlott: ugyanolyan rendben vonultak a pasa szállására, talán csak a kíséretükben vonuló raguzai kereskedők, és a báméskodó tömeg nagysága jelentettek újdonságot. A pasa házához érve leszálltak a lóról, mire két kapucsibasi karon fogta a követet, beve-

⁶⁶ A pasát az útleírás nem nevezi meg, de a dátum alapján egyértelműen Szúfi Mehmed volt az. *Fekete Lajos*: Budapest a török korban. Bp. 1944. (Budapest története III.) 217.

zették egy nagy szobába, és leültették az aranyszövettel takart két szék egyikére. A szoba padlóján egy perzsaszőnyeg feküdt, azon egy karmazsinvörös bársonyszőnyeg, amelyen jártak. A márványberakásos falakon szintén karmazsinvörös, aranyhímzésű bársonyszövetek lógtak, hogy a földön ülők a falhoz támaszkodva ne érezzék a márvány hidegét. A plafont aranyborítás takarta. Rövid idő múlva belépett a pasa, és leült a másik székre. Gazdagon díszített és aranyozott, drága prémmel borított zöld kaftánt és egy aránytalanul magas turbánt viselt. A szokásos jókívánságok után Deshayes előadta, hogy vendéglátóját a királya megbízásából kereste fel konstantinápolyi útja során. A pasa nagy tisztelettel vette át XIII. Lajos levelét, és feltétlen tiszteletéről biztosította a francia királyt. Rövid társalgás után a követ eltávozott, kapucsik a karjánál fogva kísérték le a lépcsőn a lováig. Belgrádból való indulásuk előtt még egyszer felkereste a pasát, aki ezúttal a hivatalában fogadta. Szúfi Mehmed bizalmasan elárulta Deshayes-nek, hogy a Portán többen a lengyel hadjárat ellen foglaltak állást, és hálásak a francia király békeközvetítéséért. A francia diplomata távozásakor a pasa egy brokát ruhát hozatott be és barátsága jeléül a követre adta, az eseményt a jelenlevők tapsa kísérte. A követ ebben a ruhában szállt lóra és tért vissza a szállására, nagy tömeg és több dervis kíséretében, akik a menet előtt táncoltak és örömekeket énekeltek. Ezt követően éjjel kettőig fogadta a hozzá járulók jókívánságait, akik színleg a pasa ajándékan jöttek örvendezni, de igazából mind ajándékért jöttek. Borzasztóan pénzéhesek, jegyezte meg az útleíró: aki ad nekik, azt imádják.

Belgrádi tartózkodása alatt a követ többször felkereste a helyi kádit, Habil efendit, akit még első törökországi utazása során ismert meg. Habil efendi korábban budai kádiként működött, és a magyar–török diplomáciai kapcsolatok egyik híres szereplője volt a 17. század elején.⁶⁷ Az öreg jogtudós nagyon megörült a francia diplomatának, és mindenáron a kedvébe akart járni: mutatott neki egy Mohamed próféta származását ábrázoló iszlám genealógiát, amelyen Ádámtól Mohamedig csak egyetlen nőt, Szűz Máriát tüntettek fel. Deshayes külön kitért Habil efendi morális értékeire, amelyeket a szemben álló felek egyformán elismertek: a keresztények is szabad mozgást engedélyeztek a számára, és a közvélemény neki tulajdonította a császárral kötött béke török részről való megtartását. Hasonló, véletlenszerű találkozásra került sor Mehmed Pasa Palánkjában (Bela Palankán), ahol Cesare Gallo rendkívüli császári követtel futott össze. Gallo a béke megőrzése és Bethlen török segítségének megakadályozása érdekében járt a Portán.

Az útleírásokban az ország- és városismertetések esetében a legnehezebb a saját tapasztalatot és élményt, vagy az irodalmi átvételt kimutatni: ehhez minimálisan is a teljes vonatkozó Turcica-irodalom ismerete lenne szükséges. Deshayes művében is számos ismerős megállapítás köszön vissza, sokszor még a valóban eredetinek tűnő, néprajzi megfigyeléseknél is. Országleírásai meglehetősen sablonosak és rövidek. Magyarországot a késő humanista irodalmi hagyó-

⁶⁷ Fekete L.: i. m. 183. Valószínűleg Deshayes útleírása a legkésőbbi adat, amely még említi.

mányt követve Európa egyik leggazdagabb országának tartja, földje olyan termékeny, hogy a sivatag is a legjobb termőföldre változik három év alatt; a természeti adottságok közül kiemeli az erdélyi és alsó-magyarországi arany-, ezüst- és rézbányák jelentőségét. Bemutatja az ország politikai berendezkedését, a rendi dualizmus alapelveit, szól a nádor és az esztergomi érsek méltóságáról, a megyerendszerről. Megemlékezik a magyar katonaság Európa-szerte ismert jellegzetes alakulatairól, a könnyűlovas huszárokról és a gyalogos hajdúkról, a magyar nyelv egyedülálló jellegéről, és az ország nyelvi elszigeteltségének köszönhetően a latin nyelv népszerűségéről.⁶⁸

Akárcsak a balkáni és a közel-keleti területek esetében, a hódoltsággal kapcsolatban is bemutatja az oszmán közigazgatás főbb egységeit és jellegzetességeit: ír a budai vilájet kiterjedéséről, a pasa jogköréről, elsőségéről a másik három magyarországi beglerbéggel szemben, valamint a díván összetételéről. A korabeli államelméleti munkákon iskolázott szerző összeveti a török és a magyar kormányzás jellegzetességeit. A magyar rendek minduntalan szembefordulnak a királyokkal, törvényeket adnak az uralkodónak, és azt be is tartatják vele; az oszmán tisztviselők vakon engedelmeskednek a szultánnak, akit vallásos tisztelettel öveznek. A nyugat-európai földrajzi fogalmakhoz és határviszonyokhoz szokott franciát különösen is foglalkoztatták az oszmán–magyar határvidék sajátosságai: a Győr és Esztergom közötti szakasz elhagyatottsága, a török betörései és az állandó határ menti csetepaték, a helyi parancsnokok (a győri kapitány és a budai pasa) teljhatalma a határviszályok rendezésében. A szerző egyedi, a valóságtól igencsak távol álló képet alkotott magának az oszmán végvárrendszeréről: szerinte a törökök a kisebb várakat lerombolták, és csak három jelentős erődöt: Budát, Kanizsát és Egert tartották meg a határ mentén.⁶⁹

Az egykori balkáni országok ismertetése inkább földrajzi, néprajzi és török közigazgatási szempontokra korlátozódik. Szerbiát nagyon erdős és változatos országnak találta, ahol azonban a termőföld jórészt műveletlen az oszmánok zsarnoksága miatt. Bulgáriát termékenyebb, de kevésbé vonzó vidéknek mutatja be, havas hegycsúcsokkal tarkítva. Külön kitér a bolgárok díszes népviseletére, amelyet egy illusztrációval is szemléltet – ez a szakasz kísértetiesen hasonlít Vratislav útleírásának vonatkozó fejezetére.⁷⁰ Az országleírások és a történeti fejtegetések persze nem mentesek a felületességből adódó hibáktól sem. A francia útleíró szerint Budát 1526-ban, Belgrádot pedig 1520-ban foglalták el a törö-

68 A korabeli Magyarország-kép főbb alkotóelemeiről legújabban: *Italo Michele Battafarano*: Berichtetes und erzähltes Ungarn im 17. Jahrhundert aus italienischer und deutscher Sicht. In: *Das Ungarnbild* i. m. 13–53. Vö. még Bíró Juliannának az 54. jegyzetben idézett disszertációját.

69 A magyarországi török végvárrendszerre legújabban: *Klára Hegyi*: The Ottoman Network of Fortresses in Hungary. In: *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*. Ed. Géza Dávid–Pál Fodor. Leiden–Boston–Köln, 2000. (The Ottoman Empire and its Heritage. Politics, Society and Economy 20.) 163–193.

70 Mitrovicei Vratislav Vencel i. m. 53–55.

kök, a budai belglerbégség elődje pedig a belgrádi volt – ami természetesen vas-kos tévedés.

A látott városok közül csak néhány vonta magára annyira a figyelmét, hogy hosszabb leírást szentelt neki. Míg például Pozsony leírása elég sematikus, addig a győri és a komáromi várak már jobban megragadták a szerző fantáziáját: a stratégiai szempontból előnyös fekvés, az erődvárosi jellegzetességek és az új-olasz bástyás építkezés a leírásból kiolvashatóan nagyon érdekesnek tünnek számára, mindkettő alaprajzáról metszetet is közöl a kötetben.⁷¹ Külön kiemeli, nyilván a vendéglátó német várkapitányok információi nyomán: a két kulcsfontosságú vár a magyarok lázadásai idején is a császár hűségén maradt, ugyanis mindkettőben a megbízhatóbb német katonaság szolgált, ellentétben a többi véghely magyar helyőrségével.

A török uralom alatti városokról – Buda és Belgrád kivételével – eléggé szűkszavú és általános leírásokat olvashatunk. A korabeli keleti útleírások állandóan visszatérő toposzát követve Deshayes is elsősorban a törökök rombolásaira és építészeti igénytelenségére helyezi a hangsúlyt. Esztergom várát és városát olyan százalmas és hitvány településnek nevezi, amelynek elpusztításában a törökök legalább akkora gyönyörűséget találtak, mint amennyi fáradsággal építettek fel korábban a magyarok. Többi kortársához hasonlóan mereng Buda egykori szépségén, amelyet az elhanyagolt és félig romos épületek még most is sejtetni engednek. A török katonák annyira nem törődtek a lakhelyükkel, hogy szegek hiányában hagyták összedőlni a házakat, és inkább leköltöztek a pincébe, mint hogy kijavítsák az épületet. Nem véletlen, hogy a látnivalók közül egyedül a török fürdőket tartotta érdemesnek megemlíteni. Az egykori magyar fővárosban az utazó leginkább csak török katonákat talált: bár a hódítók elvben tiltották a keresztények jelenlétét a városaikban, mégis a hatékonyabb berendezkedés érdekében sokakat mindjárt a foglalás után elűztek. A város kereskedelme teljesen a janicsárok és a többi török katona kezében volt, akik a kevés zsoldjukat marha- és birkakereskedelemmel egészítették ki. Az Oszmán Birodalom európai helyőrségei közül egyedül Budán sorolja fel a várbeli katonaságot: 600 portai janicsár, 1500 helyi janicsár, 6000 várvédő zsoldos, 500 zsoldos szpáhi és számtalan tímáros szpáhi szolgált a vilájet székhelyén, a különböző beosztású tisztteken (csauszokon, kapucsikon és társaikon) kívül; a folyón 30 kisebb fel-fegyverzett gálya horgonyzott.⁷² A magyar és a szerb tartományok jövedelme Deshayes információi szerint nem fedezte a katonaság eltartásának költség-

71 A győri erődvárosra és a komáromi várra újabban: *Gecsényi Lajos*: Katonák és polgárok a győri végvárban. *Hadtörténelmi Közlemények* 31(1984) 664–686.; *Domokos György*: Adatok a komáromi vár 16. századi építéstörténetéhez. *Limes* 9(1997) 67–92.

72 A Deshayes által megadott létszám eléggé eltúlzottnak tűnik. Vö. *Hegyí Klára*: Török berendezkedés Magyarországon. Bp. 1995. (História Könyvtár. Monográfiák 7.) 85–100.

geit, ezért a birodalom más területeinek bevételeit is az északi határvidéken élték fel.⁷³

Belgrád sokkal kedvezőbb benyomást tett a francia utazóra, mint Buda: Isztambul után a legszebb fekvésű városnak találta, termékeny síksággal és nagyon kellemes kertekkel, a szerémségi hegyek miatt mérsékelt éghajlattal. Az épített környezetről már nem volt ennyire jó véleménye: a régi építményekből alig maradt hírmondó, az új házak pedig egyszintes deszkaépületek voltak, amelyeknek viszont, kárpótlásul igénytelenségükért, legalább szép panorámájuk nyílt. Deshayes Belgrádot Európa édesvízi halban leggazdagabb városának tartotta. A helyi raguzai kereskedők megajándékozták a követet egy ponttyal, amelyik a szemétől a farka végéig 3 láb hosszú volt, és csak 15 garasba került; de olykor 4–5 láb hosszú csukákat, sőt még 10 lábnyi menyhalat is fogtak. A város teljes kereskedelmét a raguzaiak tartották a kezükben: tevékenységük a szövetimportra, illetve a bőr-, gyapjú- és viaszexportra épült, ezeket az árukat Anconán keresztül egész Itáliában terítették.⁷⁴ Szófiában a régi templomból átalakított nagymecseten kívül más nevezetességet nem talált, és összességében még a többi városnál is rosszabb állapotú, a mocsarak miatt ráadásul egészségtelen levegőjű helyként írta le, ahol a kereskedelmet javarészt szintén a raguzaiak bonyolították. A keresztények és a zsidók házainak bejáratát nagyon alacsonyra méretezték, hogy a törökök vendéglátását elkerüljék: így ugyanis a lovaik nem fértek be, és kénytelenek voltak a karavánszerájokban megszállni. A balkáni települések közül egyedül Edirne kapott némileg jobb osztályzatot: kellemes klímája és szép oszmán épületei miatt kiemelkedett a többi, sanyarúbb helyzetű város közül.

Deshayes útleírását, nem ritkán sablonos történeti és földrajzi ismertetéseit élvezetesebbé és hitelesebbé teszik a – sokszor egyébként nyilván megint csak topikus – természetrajzi és néprajzi megfigyelései. Az oszmánok és keresztények viszonyát a kortársaihoz hasonlóan a zsarnoki elnyomás paradigmáján belül értelmezi. Több településnél (például Szalánkemén vagy Edirne esetében) kiemeli, hogy a helyi törökök különösen is kegyetlenül bántak alattvalóikkal. A török hatóságoktól való általános félelemre egy jellemző történetet is elmesél. Pirot után a követség eltévedt, és a karaván láttán az útbaeső keresztény falucska lakói az ingóságait felkapva hanyatt-homlok menekültek, azt gondolván: a szultán katonái érkeznek. A balkáni népesség túlélési stratégiái közül megemlíti a keresztény lányoknak a török katonákkal való házasságát: a nők a házasság után sem iszlamizáltak, a muszlim rokonság viszont megvédte a keresztény családot a törökök zaklatásaitól. A másik ellenállási formát a hajdukok mozgalma jelentette, akiket a helyiek erdélyi és havasalföldi eredetű csavargóknak tartottak, de

73 Bár az újabb kutatások a magyar tartomány veszteségességéről alkotott képet finomították, értesülései alapvetően ezúttal helytállóak. *Ágoston Gábor*: A hódítás ára. A magyarországi török végvárok őrsege, fenntartási terhei és a tartomány pénzügyi helyzete. *Hadtörténelmi Közlemények* 111(1998) 351–381.

74 A raguzaiak belgrádi kereskedelmére: *Molnár Antal*: A belgrádi kápolna-viszály (1612–1643). *Kereskedelem és katolikus egyház a hódolt Magyarországon. Századok* 134(2000) 373–429.

Deshayes szerint a Balkán nyugati részeiről is sokan csatlakoztak hozzájuk. Ezek az olykor 300 fős rablóbandák egyformán megtámadták és kirabolták a török tisztviselőket és a raguzai džumrukdžijákat, ha viszont török kézre kerültek, ítélet nélkül az út mellett karóba húzták őket.⁷⁵ Deshayes néha apró jelenségekre is figyelmes volt: a belgrádi várban nem őrzőjáratokkal ellenőrizték az őrseget, hanem negyedóránként átkiabáltak egymásnak; Çorlu után Anatóliába igyekvő albán idénymunkásokkal találkoztak, akiknek az aratási technikáját is leírja. A természeti jelenségek viszonylag kevésbé érdekelték, a kivételt a Duna folyásával kapcsolatos észrevétele jelenti: a Duna Budától délre fekvő szakaszán a víz közepén álló malmoknál figyelte meg, hogy a folyó reggel és este gyorsabb folyású, mint napközben. A kevés történeti látnivaló közül leginkább a római kori romok ragadták meg: ilyen emlékeket említ Szőnynél, Niš előtt, illetve Szófia mellett, az egykori Serdica helyén.

Deshayes útleírásának egyedi színét azonban, mint azt már fentebb említettem, a bejárt oszmán területek vallási viszonyai, és különösen a balkáni katolikus lakosság iránti kiemelt figyelem adja meg. Deshayes esetében ennek a kitüntetett érdeklődésnek számos motivációját is kitapinthatjuk. Küldetésének tulajdonképpeni célján túl a török-szövetség vallási legitimációja, a birodalomban élő keresztényekre (főleg katolikusokra) építő keresztshadjárati-elképzelések, a történelmi háttér (a harmincéves háború első időszaka), a fiatal arisztokrácia körében éppen a 17. század elején divatosá váló, jezsuita eszmeiségű militáns katolikus művelődési és politikai program – valószínűleg ezeknek az összetevőknek az eredőjeként alakult ki Deshayes érdeklődése a balkáni katolikus lakosság és egyházi intézmények, tágabban pedig az oszmán területek keresztény alattvalói iránt. Az Oszmán Birodalomban működő katolikus egyházszervezetről és a hívek számáról közölt adatok meglepően pontosak, értesüléseit nyilván a helyi papságtól, leginkább a jezsuita misszionáriusoktól szerezhette.

Deshayes az Oszmán Birodalomban élő katolikusok összlétszámát 80 000 főre becsülte, akik olyan nagy szabadsággal bírtak, mintha keresztény közegben éltek volna. Konstantinápolyban két, Galatában kilenc, a birodalom területén ezeken kívül mintegy negyven templomuk volt, mindegyikben nyilvános vallásgyakorlattal. Kiterjedt egyházszervezettel rendelkeztek: közösségeiket nyolc vagy kilenc püspök irányította, akiket a pápa küldött és segélyezett. A szerzetesek közül a legtöbben a ferencesek voltak, külön kiemelte a gazdag szlavóniai (azaz boszniai) kolostoraikat, amelyeket az állandó török fenyegetéstől a francia király védelme óvott. A jezsuiták hat missziósállomást és iskolát tartottak fenn, a domonkosok Galatában és Chioson éltek, a kapucinusok pedig a francia király védnöksége alatt telepedtek meg Galatában, Chioson, Aleppóban és Saidában. A katolikusok előjogait, sőt expanzióját Deshayes egyértelműen a francia király

75 A balkáni hajdukokra jó áttekintés: *Fikret Adanir*: Heiduckentum und osmanische Herrschaft, sozialgeschichtliche Aspekte um das frühneuzeitliche Räuberwesen in Südosteuropa. Südost-Forschungen 41(1982) 43–116.

és a szultán jó viszonyának tulajdonította: a szövetség felbontásának elsősorban a birodalomban élő katolikusok lennének a vesztesei, akik a francia védelem nélkül kénytelenek lennének az ortodox egyházhoz csatlakozni.⁷⁶ Állításai a francia török-politika irányvonalának hivatalos indoklását visszhangozzák, természetesen túlzásokkal. A katolikusok nyilvánvalóan nem a francia királlyal való szövetség, hanem a zimma-rendszer miatt rendelkeztek korlátozott vallásszabadsággal a birodalom területén, már jóval a török–francia szövetség előtt is. A konstantinápolyi francia követ védelme pedig a Balkán északi részein, így Boszniában vagy a hódolt Magyarországon jóval kevesebb gyakorlati segítséget jelentett, mint Isztambulban vagy a Közel-Keleten.⁷⁷

Valamennyi ország, sőt a legtöbb település esetében külön kitér a vallási helyzetre. A latin országokból érkező utazók értékelését követve szerinte is Magyarország a földkerekség leginkább sokvallású tartománya, itt valamennyi eretnekség megtalálható, amely az elmúlt századokban megosztotta az egyházat. A királyi országrészben Luther, a török területen Kálvin tanításai terjedtek el, ez utóbbiakat a korabeli katolikus polemikus irodalom egyik vádjának értelmében öltözködésükben és cselekedeteikben is a törökökhöz hasonlóaknak tartotta. Ráckeven és Tolnán kálvinistákat talált, Vukováron és Szalánkemémen a sok keresztény mellett csak néhány muszlim élt, Újlakon a lakosság kétharmada volt keresztény. A Belgrádtól Konstantinápolyig terjedő szakasz számos állomásánál megjegyezte: lakóinak nagyobb része keresztény. Muszlim népeiséggel a Balkánon leginkább a hadi út menti, délebbi városkákban lehetett találkozni, míg az utaktól beljebb eső falvakat kizárólag keresztények lakták. Az általa érzékelt arányokra jellemző: Szófia környékén 360 keresztény faluról volt tudomása. Dél-Szerbiában és Bulgáriában több olyan településen (Nišen, Jagodinán) is áthaladtak, ahol a lakosság jelentős részét a környező keresztény falvak tímárosai alkották.

Az Oszmán Birodalom katolikusairól közölt adatok nemcsak az „eredetiségükkel” emelkednek ki az útleírás szövegéből, hanem a missziós forrásanyaghoz is érdekes és összességében helytálló kiegészítéseket nyújtanak.⁷⁸ A hódoltsági katolicizmus székhelye Belgrád volt: lakóinak nagy része az ortodox egyházhoz tartozott, de Deshayes információi szerint 800 katolikus is élt a városban, akiket a ferencesek és a jezsuiták gondoztak. Már itt megmutatkozott a francia utazó leplezetlen jezsuita-szimpátiája: a páterek lelkipásztori munkájának eredményeit nemcsak Belgrádban, hanem a szomszédos tartományokban is nagyra értékelték.

76 *Voyage de Levant* i. m. 308–310. Az egész Oszmán Birodalom katolikuságának együttes vizsgálata nemcsak a korabeli útleírásokban, hanem a modern szakirodalomban is ritka megközelítési mód. *Charles A. Frazee: Catholics and Sultans. The Church and the Ottoman Empire 1453–1923.* Cambridge, 1983.

77 Ezekre a kérdésekre, bőszes további irodalommal: *Molnár Antal: Katolikus missziók a hódolt Magyarországon. I. (1572–1647).* Bp. 2002. (Humanizmus és Reformáció 26.) 30–36. és passim.

78 Ezekhez az információkhoz bőszes háttéranyag található az előző jegyzetben idézett monográfiában. Deshayes becslései a balkáni és hódoltsági katolikusokról nagyságrendileg megegyeznek a 17. század eleji vizitációk adataival.

te, a szakadárak térítésében éppúgy, mint a katolikusok megerősítésében. A római egyház itteni hívei katolikusoknak mondták ugyan magukat, az atyáik is azok voltak, de sohasem éltek a szentségekkel és misét sem hallgattak. A tudatlanságukra jellemző, hogy csak Szent János nevében lettek megkeresztelve. A franciák éppen egy szerbiai faluban jártak, amikor az egyik jezsuita odaérkezett; a nép az atyát Isten által küldött angyalként fogadta, és nagy volt a versengés, hogy kinél szálljon meg. Apostoli munkájukat missziók segítségével végezték, a missziós állomásaik Belgrádban, Pécsent és Erdélyben működtek.

Belgrád környékén 12 000 római katolikust említ, a városbelieket leszámítva. Erdélyben és a szomszédos tartományokban mintegy harmincezerre becsülte a számukat, és ugyanannyira Magyarország török uralom alatti részein is. Szlavónia (vagyis Bosznia) hódolt részein 56 000 hívőről tudott, a boszniai kolostorokban a ferencesek olyan szabadságban éltek, mint a többi keresztény országban. Megemlíti a Szarajevótól félnapnyi járőföldre levő olovói kolostort (*nostre Dame du plomb*), amelynek régi Mária-képét évente egyszer a kolostorból körmenetben vitték arra a helyre, ahol találták. A búcsú alkalmával a csodaváró keresztények, ortodoxok és katolikusok vegyesen, nagy tömegben jöttek össze. A csodatevő képet a muszlimok is nagyon tisztelték, számos esetben őket is meggyógyította.⁷⁹ A követet Belgrádban felkereste a kolostor gárdiánja, és kérte, hogy a szultántól szerezzen néhány szükséges parancslevelet a búcsújáróhely számára.

Szerbiában az ortodoxok tengerében 5000 római katolikus tengődött: ők voltak a legszegényebbek, a házaik inkább kosárra (*gabions couverts*) emlékeztettek, amelyeket vittek magukkal, hogy így kerüljék el a törökök zaklatásait. Bulgáriában harmincszor annyi keresztényről tudott, mint muszlimról, a római katolikusok száma 15 000 körül mozgott, ők a Duna mentén éltek, és a csiproveci (valójában szófiai címmel a csiproveci kolostorban rezideáló) püspök joghatósága alá tartoztak. Szófiában 150 katolikusról emlékezett meg, szinte valamennyien raguzai kereskedők voltak; saját papot tartottak, a kápolnájukban nyilvános vallásgyakorlatra volt lehetőség. Különösen figyelemreméltó, hogy az ortodoxokról sokkal kevesebb lenézéssel ír, mint a kortársai. Megemlékezik megdöbbentő szegénységükről: Silivriben a templomban az oltáriszentséget egy zacskóban tartották, amely egy szögön lógott az oltár mögött. Kiemelte viszont a konstantinápolyi görögök művelődési igényeit, akik fiaikat a jezsuita misszió iskolájába küldték tanulni, és több főpapjuk is a jezsuiták diákja volt – ezzel az adattal az ortodoxia műveletlenségéről nyugaton elterjedt képet árnyalta.⁸⁰

Deshayes „Keleti utazása” a 17. századi hódoltsági útleírások nem kiemelkedően informatív, de a szerző személye és sajátos szempontjai miatt mégis izgalmas darabja. Egyrészt a francia munka érezhetően színesíti a „német műfajjá” vált Bécs–Konstantinápoly útirajzokat, másrészt pedig, intranzigens katoli-

79 Az olovói búcsúról a 17. századi utazók közül Atanasio Georgiceo nyújt részletes leírást. *I. Gy.*

Tóth: A spy's report i. m. 197–218.

80 *Voiage de Levant* i. m. 125.

kus felekezeti attitűdje miatt, érdekes adatain túl újabb szempontokkal gazdagítja az útleírások történelmi vizsgálatának lehetőségeit. A francia szerző műve lehetőséget kínál arra, hogy kilépjünk az útleírások hagyományos elemzési paradigmájából, és jobban figyeljünk a szerző sajátos érdeklődésére, az általa fontosnak és érdekesnek gondolt jelenségek körére. Ezúttal ugyanis a műfaj hagyományos hódoltság-ismereti és diplomáciatörténelmi elemzési szempontjai és felhasználási lehetőségei mellé felsorakozik az egyháztörténelmi perspektíva is. Deshayes útleírása, éppen a római missziós főhatóság, a *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* alapítását (1622) követő esztendőkből hívta fel a figyelmet a balkáni katolikusokra. A hódoltsági, boszniai, szerbiai és bulgáriai katolikus kisebbségek és egyházi intézmények létezéséről ily módon nemcsak a szűk egyházi közeg, hanem a művelt és a térség iránt érdeklődő világi elit is tudomást szerezhetett, ami nyilván jótékonyan befolyásolta a közösségek papi és világi vezetőinek egyházi és politikai aspirációit is. A hódoltsági egyháztörténelem tehát, a hagyományosan felhasznált hazai és római levéltári dokumentáción túl, bizonyos esetekben hasznos kiegészítő forrásokat nyerhet az útleírások eléggé szűkszavú, de – éppen eltérő szempontjaik miatt – fontos megjegyzéseiből.

ANTAL MOLNÁR

THE TIME OF TURKISH OCCUPATION FROM THE FRENCH POINT OF VIEW THE JOURNEY OF LOUIS DESHAYES, BARON DE COURMENIN FROM CONSTANTINOPLE TO THE HOLY LAND (1621)

The study presents the itinerary of the French mission passing through Hungary in 1621, at the time of Turkish occupation. The itinerary, which was first released in 1624, and later three more times, can be linked with the name of Louis Deshayes, baron de Courmenin, and it is regarded as a unique piece of surveys introducing Hungary of early modern times. Most surveys were made by intellectuals belonging to imperial missions. Deshayes was the only French diplomat whose itinerary mentioned Hungary being under Ottoman occupation. Due to this feature, this study focuses on the characteristics of Deshayes's book in comparison with German itineraries.

The first part of the essay briefly outlines the history of itineraries dealing with the Turkish occupation, and it also highlights the various interpretations of historiographers in connection with the related time. Although, in the first half of the 20th century itineraries were considered to be the primary sources giving an illustration of the territory and the population being under enemy rule, the opinions about this type of sources changed for the worse in the last fifty years. Thereafter, we can read about the travels taken from France to the East, and the changes in the opinions of French travellers. The political career of Louis Deshayes – from the splendid early years until the participation in the conspiracy against Louis XIII and Richelieu, leading to the scaffold – is described, as well.

The itinerary of Deshayes is not really informative as compared to other descriptions about the travels in the conquered territories in the 17th century, but the author's personality and his individual views make it exciting. On the one hand, this

French work is reckoned as a vivid description within the rather German genre of itineraries written about travels taken from Vienna to Constantinople. On the other hand, besides its interesting data, it gives new aspects to the historical studies of travel books through his intransigent Catholic denominational attitude. The French writing under discussion provides an opportunity to leave off the traditional paradigm of studying itineraries, and to pay greater attention to the author's peculiar interest. In this case, not only the usual aspects of analysing the time of Turkish occupation, the history of diplomacy and the ways of applying them are included, but the perspective of Church history, too. The accounts of his travels drew the attention to the Catholics of the Balkan just in the years following the establishment of the Roman missionary supreme authority, i.e. the *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* (1622). Therefore not only the restricted ecclesiastical organs, but the educated and curious secular elite – interested in the situation of the related areas – could gather information about the Catholic minorities and church institutions existing on Bosnian, Serbian, Bulgarian and the other territories being under Turkish occupation. Obviously, it must have had a positive effect on the political aspirations of the church and secular leaders of the communities. Thus, apart from the traditionally applied Hungarian and Roman archival documents, in certain cases studying the ecclesiastical history of the time of foreign occupation can be advanced by examining the rather succinct itineraries which provide useful additional material through their different aspects.